

TURKISTONDA JADIDCHILIK FARG'ONA VILOYATI MISOLIDA

ShDPI Ijtimoiy fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi talabasi

Muhammadiyah Zahro Ilhom qizi +998918101141

muxammadevazaxro@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkistonda yoyilgan jadidchilik harakatini Farg'ona viloyati misolida o'rganish, Sho'roi Islomiya tashkiloti faoliyatini tahlil qilish hamda Qo'qonda o'tkazilgan o'lka musulmonlarining IV favqulodda syezdida Turkiston muxtoriyati tuzilganligi va uning faoliyati to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: "Sho'roi Islomiya", firqa, muxtoriyat, taraqqiyparvarlar, bolsheviklar, Ta'sis Majlisi, arxiv hujjatlari, "Musulmon xalq maorifi", jadidlar.

Абстрактный. В данной статье проводится исследование распространения джихадистского движения в Туркестане на примере Ферганской области, анализ деятельности организации «Шурай Исламия», а также вопрос об образовании Туркестанской автономии и ее деятельности на 4-й внеочередной сессии Мусульмане страны содержатся в Когане з.

Ключевые слова: «Шурай Исламия», секта, автономия, прогрессисты, большевики, Учредительное собрание, архивные документы, «Мусульманское народное образование», современники.

Abstract. In this article, a study of the jihadist movement spread in Turkestan on the example of Ferghana region, an analysis of the activities of the Shurai Islamiya organization, and a question about the formation of Turkestan autonomy and its activities at the 4th emergency session of the Muslims of the country held in Kogan. z goes.

Key words: "Shurai Islamiya", sect, autonomy, progressives, Bolsheviks, Constituent Assembly, archival documents, "Muslim People's Education", moderns.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 24-may kuni “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2995-sonli qarorni imzoladi. Qarorga keltirilgan sharhda tushuntirilishicha, hujjat yosh avlodni vatanparvarlik va tarixga chuqur hurmat ruhida tarbiyalash hamda O‘zbekistonning jahon ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo‘shgan mamlakat sifatidagi xalqaro obro‘-e‘tiborini yanada mustahkamlash, boy yozma merosni saqlash, o‘rganish va keng targ‘ib qilish ishlarini yangi sifat bosqichiga ko‘tarishga yo‘naltirilgan.[1]

Manbaga oid adabiyotlar tahlili. Jadidlar faoliyati, ularning xalqni ma‘rifatli qilishga qaratilgan harakatlari tug‘risida ko‘plab ma‘lumotlar mavjud. Xususan D.Alimova o‘z asarlarida bu haqida ma‘lumotlar berib o‘tgan. Turkestanskiye ведомости.-1917.-22 iyun, A‘zamxo‘jayev S. Turkiston Muxtoriyati, Norqulov N. Muxtoriyatning tugatilishi, Turkistonda xalq jumhuriyati, Svobodniy Туркестан kabi adabiyotlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. 1917 yilda Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotidagi eng muhim masalalardan biri, bu Turkistonda yangi boshqaruv usulidagi davlatchilikni tashkil etish edi. Tez orada turli shaharlarda “Sho‘roi Islomiya”ning sho‘balari tashkil topdi. 1917 yil 25 mayda Qo‘qonda Farg‘ona viloyati musulmonlari syezdi bo‘lib o‘tdi. Viloyat “Sho‘roi Islomiya” tashkiloti ushbu syezdning tashkilotchilaridan bo‘ldi. Syezdda 42 musulmon tashkilotidan 98 delegat ishtirok etdi. Jadidlar ommani “Sho‘roi Islomiya” atrofida jipslashishga da‘vat etdilar. “Sho‘roi Islomiya” Qo‘qon bo‘limining aholiga murojaatnomasida shu munosabat bilan quyidagilar aytiladi: “...Hurmatli ozod musulmonlar! Ishonchingiz komil bo‘lsinki, Qo‘qon musulmonlari bir ovozdan tashkil etgan “Sho‘roi Islom” yangi tashkiloti har doim musulmonlar manfaatiga xizmat qiladi. Bu tashkilot doimo tinchlik va xotirjamlik uchun harakat qiladi. Agar barcha musulmonlar birgalikda tinchlik va tartibni saqlashsa, bu, biz, hamma musulmonlarning foydasiga bo‘ladi. Lekin tinchlik-xotirjamlikni namoyon

etmay, har xil quruq gaplarga quloq solsak, bizga berilgan Ozodlikdan foydalana olmaymiz!”[2].

1917 yilning mart oyida Qo‘qonda I – musulmon madaniy-ma’rifiy jamiyati tuzildi. 1917 yilning 20 martida Qo‘qonda bo‘lib o‘tgan musulmon fuqoralarining umumiy yig‘ilishida “Musulmon madaniy-ma’rifiy jamiyati” tuzilganligi e’lon qilinadi. Andijon shahrida avgust oyining boshlarida musulmon hunar ahlining “Sanoyi ul-islom” sho‘rosi tuzildi. Unga 1500 kishi a’zo bo‘lib kirdi³. Shahar Dumasi uchun bo‘ladigan saylovlarga barcha tashkilotlar tomonidan qizg‘in tayyorgarliklar ko‘rildi. 14-17 iyul kunlari Andijonda uyezdshahar musulmon tashkilotlari “Sho‘roi Islomiya”, “Muftah ul-maorif”, “Havaskoroni maorif” va boshqalarning syezdi bo‘lib o‘tdi. Syezdda 11 ta masala ko‘rildi: ya’ni, Qozonda bo‘ladigan Butunrossiya Musulmonlari syezdiga delegatlar yuborish; Ta’sis Majlisi uchun bo‘ladigan saylovlarga mahalliy aholini tayyorlash uchun uyezdlarga tashviqotchilar yuborish; aholi ro‘yxati haqida, shahar Dumasi saylovlarida ayollarning ishtiroki va h.z.

Butun Turkistonda bo‘lgani kabi, Farg‘ona vodiysida ham jadidlar tomonidan barcha mahalliy jamiyatlarni yagona tashkilot qilib birlashtirish harakatlari davom etdi. 12-14 iyul kunlari Skobelev shahrida Farg‘ona viloyat musulmon tashkilotlari vakillarining navbatdagi syezdi bo‘lib o‘tdi. Ushbu syezdda 137 delegat ishtirok etdi. Anjuman barcha musulmon tashkilotlarini siyosiy jihatdan birlashishga chaqirdi[3].

Ushbu syezdning muhim ahamiyati, “Turk Adami Markaziyati” firqasining tuzish haqida qaror qabul qilinishi bo‘ldi. Delegatlar tuzilajak firqaning nizomnomasi va maromnomasi loyihasi bilan qisqacha tanishtirildilar. Ushbu qonuniy hujjatlarni ishlab chiqishda farg‘onalik jadid va ulamolardan Kamoluddin qozi Rahmonberdi o‘g‘li, Mullo Muhiddin, Maxdum a’lam mullo Muhammad, Mullo Boqi Oxund domullo Odilboy o‘g‘li, Mullo Nuriddin A’lam Yo‘ldoshxo‘ja eshon o‘g‘li, Mullo Muhammadjon Kamoljonboyef, Mirzo Abdulqodirbek Mirzoahmad Qushbegiyev, Obidjon Mahmudov, Mirodil Mirzoahmad o‘g‘li ishtirok etdilar. Turkistonning ko‘plab shaharlarida yangi

partiyaning tashkiliy yig'ilishlari bo'lib o'tdi. Jumladan, 23 avgust kuni Andijonda "Havaskoroni maorif", "Turon", "Talabalar jamiyati" tashkilotlari vakillari tomonidan "Turk Adami Markaziyati" firqasining Muvaqqat qo'mitasi tuzildi.

20 avgustda Marg'ilon shahrida 2000 kishilik miting bo'lib o'tdi. Unda mahalliy "Sho'roi Islomiya" tashkiloti faollari yig'ilganlarni shaharda federalistlar firqasi sho'basini tuzishga chaqirdilar. Taraqqiyparvar ziyolilar tomonidan ishlab chiqilgan firqaning maromnomasini o'lkada demokratik ko'rinishdagi davlat qurishning nazariy asosi edi deyish mumkin. Bu fikrni Maromnomaning quyidagi bandlari bilan izohlash mumkin: "Firqaning maqsadi:

1) Rusiyada mahalliy va milliy adami markaziyat (federatsiya) asosi uzra Xalq Jumhuriyati tashkil etmakdur.

2) Firqa Turkiston, Qirg'iziston, Qofqoz va Boshqirdiston qit'alari (o'lkalari) uchun va boshqa milliy va mahalliy muxtoriyat, Idil bo'yi ila Qrim totorlari uchun va boshqa Rusiyada yashaydurgon turk qavmlari uchun milliy muxtoriyat talab qiladur...

3) Millatning yigirma yoshga yetub, aqliyat paydo qilg'on har bir fardi: er bo'lsun, xotun bo'lsun – sinf, din va mazhab ayirmasig'a boqmasdan saylamak va saylanmak haqina molikdur.

4) Yuqorida mazkur barcha muxtoriyatli qit'alar markaziy hukumat ila Vatan mudofaasi, pul chiqarmak, boj va xorijiy hukumatlar ila munosabatda bo'lmoq xususlarida aloqa va irtibotini (bog'liqlikni) muhofaza qilur.

5) Muxtoriyatli qit'alar dohiliy mas'alalar (idoriy, moliy, shar'iy, madaniy, adliy va maorif ishlari)da mustaqildur...»[4].

Demak, demokratik Rossiya tarkibida muxtoriyat tashkil qilish uchun kurash 1917 yil davomida taraqqiyparvarlarning asosiy maqsad – intilishlari bo'ldi. O'lkadagi demokratik jarayonlar rivojida vodiydagi qirg'iz milliy jamiyatlari ham faol qatnashdilar. 1917 yilning 17 iyunida Andijonda "Elatiya" jamiyati tuzildi. Jamiyat o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'ygan edi:

1) Ko'chmanchi aholini Rossiyadagi yangi davlat tuzumi g'oyalari bilan

tanishtirish;

- 2) Ta'sis Majlisiga tayyorgarlik;
- 3) Yangi ijtimoiy-siyosiy jamiyat uchun tayanch bo'luvchi jamoatchi kuchlarni tashkil qilish;
- 4) Qirg'izlar orasida huquqiy-tartibotni joriy qilish;
- 5) qirg'iz, qipchoq va qozoqlarni o'z milliy va siyosiy-iqtisodiy manfaatlari himoyasi uchun yagona ittifoqqa birlashtirish g'oyalarini tashviq qilish;
- 6) Gazeta tashkil qilish va h.z[5].

Vodiyning Andijon, Namangan, Skobelev kabi shaharlarida oktyabr voqealari arafasida ham o'lkadagi milliy harakatlar rivojlanish jarayonini o'zida ifoda etgan ko'plab yig'inlar bo'lib o'tdi. Biroq, 1917 yil oktyabr-noyabr oyiga kelganda o'lkadagi siyosiy vaziyat keskin o'zgardi. Petrogradda hokimiyatni bolsheviklar tomonidan zo'rlik bilan qo'lga olinishi Turkiston taraqqiyparvarlarini o'z rejalarini o'zgartirishga majbur etdi.

“Sho'roi Islomiya” va boshqa mahalliy tashkilotlarning tashabbusi bilan 1917 yil 26-29 noyabr kunlari Qo'qonda o'lka musulmonlarining IV-favqulodda syezdi bo'lib o'tdi. 27 noyabr kuni syezd Ta'sis Majlisining chaqirilishiga hech qanday umid qolmaganligi va yagona yo'l muxtoriyat e'lon qilish ekanligini e'tirof etgani holda, Turkiston Muxtoriyati tuzilganligini e'lon qildi.

Turkiston Muxtoriyati tarkibida ko'plab farg'onalik jadidlar mas'ul lavozimlarda ishladilar. Farg'onalik jadidlar butun faoliyatlari davomida Muxtoriyatni moddiy va ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlashni targ'ib va tashviq qildilar. Xalq Majlisiga Farg'ona viloyatidan Shoislom Shoahmedov, Abdurahmon O'razayev, Hidoyatbek Yurali Akayev, Nosirxonto'ra, Toshxo'ja Ashurxo'jayev, Mirodil Mirzaahmedov, Abdulqodir Qushbegiyev, Obidjon Mahmudov, Jamshidbek Qorabekovlar kirdilar. Syezdda milliy pul jamg'armasi tashkil etilib, farg'onalik taraqqiyparvarlardan Mirodil Mirzaahmedov 10 000 rubl miqdorida pul o'tkazdi. 1918 yil 10-11 yanvar kunlari Andijonda “Muayyan ul-islom” jamiyati idorasida musulmon jamoat tashkilotlarining syezdi bo'lib o'tdi. Delegatlar tomonidan uyezd ma'muriyatidagi barcha shaxslardan

Turkiston Muxtoriyati Muvaqqat Hukumatini tan olganligi haqidagi tilxatni olish uchun syezd prezidiumi a'zolaridan maxsus komissiya tuzish haqida taklif bildirildi. Bundan tashqari, Muxtoriyatni qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash uchun har bir volostdan vakillarni jalb etgan holda xalq militsiyasini tashkil qilish haqida qaror qilindi. Bolsheviklar har qanday yo'l bilan bo'lsa ham, Turkiston Muxtoriyatiga xalqni qarshi qo'ymoqchi bo'ldilar. Bunga javoban, Farg'ona viloyati musulmon mehnatkashlarining syezdi (1917 y. dekabr) musulmon mehnatkashlarini barcha vositalar bilan Muxtoriyatni qo'llab quvvatlashlarini bildirdi[6].

Turkiston Muxtoriyatini Farg'ona vodiysi aholisi tomonidan qo'llab-quvvatlanganligi to'g'risida arxiv hujjatlari va milliy matbuot sahifalarida ko'plab ma'lumotlar berilgan. Jadidlar ushbu miting va namoyishlarni asosiy tashkilotchilari bo'ldilar. Jumladan, 1 dekabrda Namangan uyezdida 100 mingga qadar kishi ishtirok etgan namoyish bo'lib o'tdi. Namoyishchilarning bayroqlariga "Yashasun muxtoriyatli Turkiston va uning hukumati!" so'zlari yozilgan edi.

7 dekabrda Qo'qon shahrining 42 jamoat tashkilotlari nomidan yig'ilgan vakillarning qo'shma majlisi bo'lib o'tdi. Unda qabul qilingan qarorda ko'p millionli Turkiston xalqiga tabriklar yo'llandi 14. Muxtoriyat hukumati tomonidan madaniy ma'rifiy ishlarni yaxshi yo'lga qo'yish maqsadida maxsus "Musulmon xalq maorifi" bo'limi tashkil qilindi. Uning rahbari etib, Farg'ona "Sho'roi Islomiya"sining faollaridan Sayyid Nosirxonto'ra tayinlandi.

Turkiston Muxtoriyati hukumatining tor-mor etilishi va shundan keyin mahalliy aholiga qarshi jazo kampaniyasining avj olishi, vodiya istiqloqlilik harakatining kelib chiqishiga, Vatan va millatning, avvalo Farg'onaning asl farzandlarini erk va ozodlik uchun qo'llariga qurol olishga majbur etdi.

Xulosa. Turkistonda vujudga kelgan jadidlikning asosiy bosh maqsadi jamiyat taraqqiyoti uchun lozim bo'lgan barcha sohalarda innovatsion g'oyalarni joriy qilish edi. Bu bilan jadidlar xalqning yashash tarzini o'zgartirishni, ularning ma'naviy ongini rivojlantirishni asosiy maqsadlaridan biriga aylantirgan. Jadidlar

Turkistonda milliy rivojlanish pozitsiyasining boshida jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotini ta'minlash g'oyasini olib chiqdi. Ular siyosiy faoliyatida mustaqillik g'oyalari bilan yo'g'rilgan maqsadni ilgari surdi. Bu harakatni biz jadidlarning Chor Rossiyasining tajovuziga qarshi qaratilgan kurashida ko'rishimiz mumkin. Jadidlar milliy rivojlanish bilan qaramlikka qarshi kurashmoq lozimligini angladi. Bu g'oyalar jadidlar siyosiy faoliyatining asosini tashkil etdi. Shuning uchun jadidlar mazlum xalqni ozodlik kurashiga chorladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Taraqqiyot yo'limizning shiddati oshaveradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2018 yil 28 dekabrda Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasidan. // Xalq so'zi gazetasi. 2018 yil 28 dekabr.
2. Alimova D. Jadidchilik fenomeni. Toshkent. 2022 yil
3. Sh.G'affarov. Istibdod davrida Turkistondagi ta'lim tizimi. – Samarqand.: SamDU nashr, 2000.
4. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – T.: Universitet, 1999.
5. Guli Mahmudova. Jadidizm va Turkistonda axloqiy-estetik fikr taraqqiyoti. –T., 2006.
6. O'zbekiston tarixi: Yangi nigoh. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar. Davra suhbatlari materiallari. 1998 yil 9 oktabr. –T.: Eldinur nashriyot uyi, 1998
7. Jadidlar . Is'hoqxon To'ra Ibrat. Yoshlar nashriyot uyi. Toshkent. 2022 yil